

Храм-паметник „Александър Невски“

Храм-паметник „Александър Невски“ Това е една от най-монументалните постройки на Балканския полуостров. Неговото изграждане е израз на всенародната признателност към руските освободители, дали около 200 000 жертви за освобождението на България от турско робство.

История на храма. Още през 1879 г., на Учредителното събрание, по предложение на Петко Каравелов, било взето решение за изграждане „паметник за светлия подвиг на Освобождението, в който се сля кръвта на освободителите с кръвта на освободените“. Били са дадени няколко предложения за място на паметника, между които надделяло това - паметникът да се издигне на Чан-Тепе в Търново, но окончателно решение не е било взето. След като София е била избрана за столица на България, Първо обикновено народно събрание през 1880 г. взело решение храмът да се построи в София. Били събрани доброволни вноски на обща сума 1 900 000 лв. Общата стойност възлязла на 3 775 000 лв.

На 19. II. (3. III.) 1882 г. се състояло тържествено полагане на ооовния камък на храма, на най-високото място в тогавашната София — 552 м. н. в. върху част от некропола на древна Сердика.

Храмът е построен по проект на прочутия руски архитект, професор от Петербургската художествена академия, Александър Никонович Померанцев (1848—1919 г.), италиански възпитаник. Той е автор и на проекта на Шипченския храм и на проекта на ГУМ в Москва. Померанцев създава специално бюро със сътрудници - архитектите Яковлев и Смирнов, които непосредствено ръководят строежа, а самият той периодически идвал от Петроград, за да контролира работата.

Строежът на храма започва през 1904 г. и с малки прекъсвания завършва през 1912 г.

През 1924 г. е станало тържественото осветяване на храма, на което са присъствували гости от много страни.

През 1944 г. храмът е засегнат от силна детонация и шрапнели от англоамериканските въздушни попадения (най-много в северозападната част). Медната обвивка е пробита на много места, всички мозаични икони от подвратните тимпани са разрушени, а стъклата на иконостасните икони са счупени. Засегнатата е

била живописа в северозападната галерия, както и някои картини от сводовите проходи. Още през 1945 г. част от повредите са отстранени.

В 1953 г. храмът е провъзгласен за патриаршеска катедрала, а в 1955 г. е обявен за паметник на културата с национално значение. През 1960 г. е подновена позлатата на куполите от български майстори, под ръководството на ленинградски специалисти.

Название на храма. Храмът е посветен на великия руски пълководец Владимирски и Новгородски княз Александър Невски (1220—1263 г.), влязъл в историята с прочутата си победа над Тевтонския орден (1242 г.). Това е прочутото „Ледовое побоище“^[1] върху замръзналото Чудско езеро (езерото Нево, откъдето получава и прозвището си). За да отстрани надвисналата над северните руски княжества опасност, предприема храбрата дипломатическа мисия при Батий, ханът на Златната орда в 1262 г. Там се разболял, приел монашество и през 1263 г. починал. По-късно е провъзгласен от московския патриарх за светец. Александър Невски бил патрон на руския император Александър II. Тъй като Народното събрание е искало да изрази благодарността към Русия в лицето на императора, храмът-паметник е наречен на името на неговия патрон.

Външност (екстериор). Храмът е внушителна петкорабна базилика, увенчана с множество куполи, полукуполи и малки цилиндрични сводове. Над западната фасада над нартекса (предверието) се извисява могъща камбанария. По стил храм-паметникът „Ал. Невски“ принадлежи към т. н. „руски северен ампир“.

Технически данни. Храмът е построен със средства от държавния бюджет и помощи от народа, събрани чрез общонародна подписка.

Размери: дължина - 73,50 м, ширина - 52,20 м, височина на камбанарията - 53 м, височина на централния купол - 46,30 м, височина на покривния мостик 28 м, застроена площ — 3170 кв. м, обща кубатура - 86 000 куб. м. (в църквата се побират 5 000 души), надморска височина - 552 м.

Камбанарията има 12 камбани с релефни изображения, излети в Москва. Най-голямата тежи около 12 тона (нейният звън се чува на 30 км разстояние), а най-малката - 7 кг. Камбанният звън се ръководи от специална уредба, намираща се в главния олтар.

Покривният пласт е от асфалтова мушама и медна ламарина с площ около 4 000 кв. м. Позлатеният слой на куполите е 700 кв. м - с 8,35 кг злато, отпуснато от държавата.

Облицовката е от бял врачански камък. Железните рамки са от ковано фасонно желязо и са изработени в ХанOVER. През тяхната красива мрежа се прецежда светлината на матираните и разноцветни стъкла. Храмът е опасан с гранитен цокъл, висок 1,40 м. Горният му край е на нивото на храмовата подова настилка.

Вътрешност (интериор). Храмът е снабден с една от първите топовъздушни инсталации на Балканския полуостров още при самия строеж. Състои се от 4 вентилационно-калориферни системи (проветрителни и отоплителни), които се привеждат в действие с електричество. От долните замрежени шахтени отвори се изтегля замърсеният въздух, който минава през филтъра и се вкарва, пречистен и затоплен, през горните шахтени отвори. Храмът притежава и парна инсталация. Машинното отделение с парните котли се намира извън постройката - в помещението на Художествената академия, и е свързано с храма чрез подземен паропровод. За правилното и безопасно функциониране на това отопление от разстояние е устроена алармена и домофонна инсталация. За богослужебното и вечерно осветление е монтирана модерна електрическа инсталация с пълен товар 72 000 вата. Командното табло се намира в олтара. Каменната резба на колоните, олтарната и престолни прегради, престолите и амвона е изпълнена в духа на най-добрите източно-православни традиции. Вратите на храма са покрити с резба, украсена с кръстообразни розетки и са направени от славонски дъб (сушен 17 години на сянка). В тимпаните на вратите (9 на брой) преди въздушните нападения е имало стъкломозаични икони в полукръгла форма, изработени по проектите на видни наши художници. Останали са неповредени две многофигурни мозаични икони на северната и южна стена на главния вход - „Св. Седмочисленици“ и „Св. София“, „Вяра, Надежда и Любов“ от Стефан Иванов.

Две напречни арки делят тавана на главния вход на три висящи купола, изпълнени с мозаична плетеница, изработена от групата на руския художник Перминов. Над тройния прозорец на западната фасада на височина 30 м се намира мозаичната икона, изобразяваща патрона на храма Ал. Невски, проект на Антон Митов. От двете страни на главния вход сияят в нова позлата две паметни плочи от карарски мрамор - „за увековечаване на братската любов и дълбока признателност към великия руски народ, заради Освобождението на България в 1878 г.“

Вътрешна украса. За изключителното великолепие на храмовата вътрешност твърде много допринасят скъпоценните оникси и алабастри и пъстроцветните мрамори от бразилски, марокански, морско-егейски, италиански и немски произход. Те са майсторски преработени и прецизно монтирани под надзора и редкия

естетически усет на арх. А. А. Яковлев, разработил детайлите на почти всички елементи на вътрешната украса.

Освен прекрасните разноцветни мраморни инкрустации по троновете и олтарния синтронийон, като бляскаво допълнение на храмовото великолепие са и мозаичните декоративни и литургични украси на балдахина на царския трон и на порталните тимпани. Орнаментите за мозайките са проектирани от Яковлев, а мозаичните икони - от българските художници Антон Митов, Белковоки, Берберов, Иванов, Маринов, Петров, Тодоров и др. Самите мозайки са изработени в Италия и Германия. Има общо 500 различни мозаични орнаменти. Мозаичната настилка (разноцветен италиански мрамор) е била направена от български майстори. Във вътрешността на покрива на царския трон и на балдахина на централния олтар има златни мозайки от венециански тип.

Цялата мраморна украса е от естествен мрамор, с изключение на цокъла, опасващ стените и пиластрите, който е изкуствен мрамор, изработен в Берлин. Всички подразделения на храмовата вътрешност са направени от мрамор, оникс и алабастр, доставени от различни страни. За основа на мраморната украса е послужил италианският мрамор **Джало ди Сиена** (лъвовете на царския трон, преградите на престолите, преградите на троновете, балюстради, амвона, кивоти и пр; **Верди ди маре** (италиански мрамор) - иконостасните тъмнозелени колони, основите на солеите на престолите и троновете, колоните на хор-балкона; **Оникс бразилиано** - зелените опорни колонки на балдахина на бившия царски трон и балдахина на централния престол; **Марокански оникс руж** - двете големи колони, разделящи фасадата на централния иконостас, освежени със широки лентообразни фладери в светла охра; зелен серпентин - зелените колони в параклисните колонади в нартекса, колоните на царския трон; **Чиполино гранд антик** - декоративните табла на тилната стена на царския трон. Разновидности на Чиполино гранд антик са и някои декоративни табла в нартекса. **Руж ориентал** (персийски мрамор) - колоните на патриаршеския трон, **Оникс грау** (Егейските острови) - вътрешната част на стената на царския трон; **Оникс доре** (остров Крит) - гербът върху вътрешната стена на царския трон; **Индийски алабастр** - покривите на двата трона; **Алпийски оникс нюаж** - горният пояс на централния иконостас; **Грау шнел** — сивите бариелефни табла по източната стена на нартекса.

Метали. Злато - пресован масивен лист на балдахин на централния олтар и кръста (5 кг); бронз (патиниран) - вратата между нартекса и централния кораб (всяко крило

тежи 2500 кг); медна сплав - позлатена двойно галванически - всички осветителни тела.

Осветителни тела — изработени от мюнхенската фирма „Шмидт Зоон“ в неоампиров стил: 18 полилеи, 6 полилейни кандила, 30 резбени свещници (канделабри), 42 тръбни трисвещника. Централният полилей тежи 2500 кг и има 14 свещи. Окачен е на 27 м височина с четирираменна верига. Висулките (стъклени сълзи) на полилеите са от йенско нечупливо стъкло.

Живопис. Най-ценното украшение на храма са неговите забележителни икони и стенописи, изработени от 32 руски, 16 български и 1 чехословашки художник. Храмът притежава 82 маслени икони, рисувани на платна; едни от тях са върху дъсчени подраменици, а други - направо върху стенна плоскост. Те са подредени по иконостасите на трите храмови престола, по долния пояс на нартекса и в трите киота. С темпера са изписани 273 изображения.

Южен кораб. Художествените изображения на южния иконостас (17 на брой) са рисувани от проф. Антон Митов. Най-силно впечатление прави иконата „Св. Цар Борис I“ - патрон на южния престол. Представен е с парадни царски одежди от Първото българско царство. На южната врата на иконостаса се намира иконата „Св. Иван Рилски“. Тук са стенописвани „Вехтозаветната триоца“ или „Гостоприемството Аврамово“ и „Жертвоприношението на Авраам“.

В арката над южния престол е „Вход господен в Йерусалим“ - от Вахрамеев. На противоположната западна арка - „Успение Богородично“ – от Перминов.

На южната страна на южния кораб в аркираната ниша е „Сватбата в Кана Галилейска“ от руския художник Болотнов. Тук непригодното място е умело използвано, за да се създаде една прекрасна композиция, която неусетно ни въвежда в горницата, където е подредена сватбена трапеза. Христос е показан на преден план, като движещ действието, а младоженците са на почетни централни места. Стенописът е изпълнен в прекрасни нежни гами от тонове и полутонове, но тъй умерени и далечни, сякаш да бъдат в унисон с отдавнашното събитие.

Медалионите по лицевата страна на същата ниша са от Стефан Иванов. Изобразяват вехтозаветни пророци - Захарий, Елисавета, Йоан и Анна.

На същата южна стена, под цилиндричния свод - „Възкресяване дъщерята на Аир“ от Месоедов; срещу нея - "Изцеление на разслабения", също от него. В западната част на кораба, срещу южния вход - „Отсичане главата на Йоан Кръстител“ от Иван Мърквичка.

В южната галерия са стенописите „Св. Иван Рилски връща даровете на цар Петър" от художника Господин Желязков и „Изкушението на Христос от дявола" от Иван Мърквичка.

Централен кораб. В полукупола над олтара - „Богоявление", „Рождество Христово" и „Кръщение на Исус Христос" от Кисельов. Централен иконостас (от двете страни на царските двери): „Христос" и „Богородица" от Виктор Михайлович Васнецов (1848-1926). Това са две от най-ценните икони, най-съвършени творби на новата църковна живопис у нас. Христос е изобразен според изискванията на източно-православния канон, съобразен обаче, с изискванията на съвременното изобразително изкуство. Той е даден анфас, седнал на богато украсен престол с арфовидно облегалo и седалище, напомнящо за равенските мозайки. Образът се откроява ясно на светлия фон, благодарение на тъмните коси, вчесани по древния маниер. Изражението, излъчващо сериозност и доброта, красота и необикновена одухотвореност, неприсъщи на младостта, контрастира сполучливо с още рядка и малка брадичка. Прозрачният и гъвкаво жив тен на кожата, през която личи живота на нерви, кръвоносни съдове и мускулатура, най-изразени в крайниците, усилват впечатлението за одушевеност. На фона са изобразени плодовете на добрата земя (пшеница, цветя), а горе - два серафима, символизиращи деня и нощта. „Богородица" е показана също анфас, седяща на украсен трон, с младенеца на колене. Тя ни поражавя с нетленността, чистотата, финеса, красотата и смирението си. Прави впечатление нейното съзнателно почитателно отношение към детето, намерило израз в изящното положение на ръцете.

Вляво от „Богородица" е иконата на Александър Невски - патрона на църквата, и „Св. Николай" - от руския художник В. Е. Савински (1859-1937).

Вдясно от Христос са „Йоан Кръстител", „Архидякон Стефан" и „Св. Тома" от Бруни (1856-1935) - италианец по произход, работил в Русия (Одеса).

В горния пояс на иконостаса са разположени „Дванадесетте господски празника" и „Тайната вечеря" - над царските врати от С. Т. Шелковий. Отляво на олтара, до храмовия амвон (място за проповед) е иконата на „Св. княз Владимир" - от Бруки.

Около купола се вижда пръстен от бронзови църковно-славянски букви - написана е цялата молитва „Отче наш" на църковно-славянски език. На самия купол е един от най-импозантните стенописи „Бог Саваот" от прочутия руски художник Мясоедов. Това е една извънредно трудна работа. Художникът е рисувал върху дървени скели по математически разчертана схема. Едва след привършване на работата и сваляне на скелета той е могъл да види цялостно своята творба, която

има внушителни размери - 850 кв. м площ. Лицето на „Бог Саваот" има диаметър два метра, ръката е дълга 4,60 м. Картината е работена девет месеца.

На арките, свързващи централния купол с хора, са изобразени: „Бягството на Светото семейство от Йерусалим в Египет" - на южната и „Голгота" - на северната, от Розентал. Над хора е картината „Страшният съд" от Кисельов.

Северен кораб. Над престола е „Въздвижение честного креста" на северната стена, от Христо Берберов, а на южната - „Въведение Богородично" - от Никола Петров, „Снемане на Исус от кръста" - от Никола Маринов. Иконите на северния иконостас - „Исус", „Богородица", „Кирил и Методи" са от Иван Мърквичка, както и стенописът на северната страна в арката - „Дванадесетгодишният Исус в храма сред книжниците и фарисеите". Чехът Иван Мърквичка (1856-1938) е един от основателите на рисувалното училище в София, по-късно Художествената академия. Иконите на северния олтар се отличават от тона на останалите художествени произведения с маслени бои в храма; общият тон тук е по-ярък (тъмно виненочервен). „Богородица" на Мървичка е необикновено красива, очарова с хармонията на линиите и изяществото на овала. В наклоненото към отрока лице личи не само грижа и любов, но и благоговение. От пейзажната декорация прави впечатление престолната украса с български шевици.

В арката над престола е „Сретение Господне" от Розанов. На отсрещната арка - „Рождество Богородично" от Дроздов. На северната стена на кораба, под цилиндричния свод, е стенописът „Проповед на Галилейското море" (Генисаредското езеро) от Мясоедов. Срещу нея на пиластъра „Изхранването на 5000 души с 5 хляба и пет риби" - също от него.

В предверието на кораба, на южната му стена, е изписано „Посичането на патриарх Евтимий" - от професор Антон Митов.

От западната страна на северния пиластър е стенописът „Проповед в планината", срещу него - „Възкресението на Лазар" от Корин. Над „Проповед в планината" - „Христос беседва със самарянката" от Ланской; отсреща горе - „Укротяване бурята в Галилейско море" от Никола Маринов.

На южния пиластър, от западната страна, долу, е стенописът - „Христос благославя децата" от Корин, над него „Христос с Марта и Мария" от Ланской, на отсрещната стена, до хора - „Възкресяване сина на Наинската вдовица" от Корин, над него - „Ходене по водата" (Спасяването на апостол Стефан) от Болотнов.

На двата пиластра от страната на централния кораб се намират две киотни (иконостасни) икони от Антон Митов: на южния пиласър - „Св. Кирил и Методи“, на северния - „Св. Цар Борис“.

В цилиндричните сводове на страничните кораби са картините на Дроздов - „Първият ден от сътворението на света“ и „Последният ден“.

Нартекс. Тук иконите са изработени от художника Новосколцев, с изключение на „Св. Константин и Елена“, „Сс. Кирил и Методи, които са от Кисельов.

Християнски символи в храма:

1. **Лозница** - вечно живо дърво Христово; родословно дърво на Исус Христос; олицетворява вечния живот на Църквата.

2. **Феникс** - несъкрушимостта на църквата.

3. **Паун** - красотата на християнската религия.

4. **Риба** - сакрален раннохристиянски знак – пиктограма на името Исус Христос - (Их Тиос) - риба.

5. **Агне** (агнец) - сакрален раннохристиянски знак - пиктограма на християните, за които църквата е Добрият пастир.

6. **Бик, Лъв, Орел, Ангел:** пиктограми на 4-те евангелиста (остатък от старите анималистични култове).

Бик - апостол евангелист Лука

Лъв - апостол евангелист Марко

Орел - апостол евангелист Йоан

Ангел - апостол евангелист Матей

4-те стълба, на които се крепи християнството

7. **Ореолът** - кръг - символ на съвършенството; небесната нетленна светлина. В ореолите на много места са поставени стилизирани гръцки букви - алфа и омега („Аз съм алфата и омегата - началото и краят на всичко“).

В изграждането на храма са взели участие специалисти от шест различни националности. Този подбор на изпълнителите - руси, българи, немци, австрийци, чехи и италианци, показва желанието на строителната комисия и лично на проф.

Померанцев, да се вложи в храма най-ценното, което културна Европа може да предложи по това време. Затова храмът „Александър Невски“ може да се смята за едно национално съкровище, отговарящо на благородния замисъл - всенародна благодарност към братята освободители за най-ценния дар - Свободата.

Криптата (подземието) на храм-паметника „Александър Невски“ била устроена като гробница за видни дейци на българската държава. Тя останала неизползувана. Министерският съвет чрез комитета за Култура и Изкуство я превърна в прекрасен **музей за средновековно и антично изкуство** (филиал на НХГ), открит на 22 май 1965 г.

Тук са изложени най-хубавите икони и стенописи от XII-XIX век. По тях се проследява дългия път на развитие на средновековната живопис.

В експозицията са намерили място прекрасни образци на възрожденската щампа - XVIII-XIX в. и на някои приложни изкуства - обкови, мощехранителници, кръстове, дискови от XVII-XIX в.

Тук е изложено копие на прочутото прабългарско златно съкровище - Наги Сент Миклош. Неговият оригинал се пази във Виена (14 предмета) и Будапеща (9 предмета).